

ТИНТУВ ЎТКАЗИЛАЁТГАН ШАХС МАНФААТЛАРИНИНГ КАФОЛАТЛАРИ

Хомидов Вохиджон Адхамович
ИИБ Академияси мустақил изланувчиси

Аннотация:

Ушбу мақолада тинтув тергов ҳаракатини ўтказиш давомида юзага келаётган айрим муаммолар ҳамда тинтув ўтказилаётган шахс манфаатларини тўлиқ кафолатлаш мақсадида амалдаги жинойт-процессуал қонунда унинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини мустаҳкамлаш зарурлиги, тинтув ўтказилаётган шахс қидирилаётган мулкни беришга мажбур эмаслиги ва бу борада терговчи талабини бажаришдан бош тортган шахсга қандайдир ҳуқуқий чора қўлланилмаслиги, жинойт-процессуал қонунда терговчи тинтув ўтказишдан аввал олиб қўйилиши керак бўлган нарса ва ҳужжатларни беришни таклиф қилиши, тинтув ўтказиётган терговчи учун мазкур нормани қўллаш мажбурий аҳамият касб этиши, олиб қўйилиши керак бўлган нарса ва ҳужжатлар ихтиёрий равишда берилган вақтда қидирув тадбирларини ўтказиш ёки ўтказмаслик масаласи терговчи ихтиёрига ҳавола этилганлиги асослантириб берилди.

Калит сўзлар: тергов ҳаракати, тинтув, санкция, суриштирувчи, терговчи, ажрим, қарор, баённома.

Терговчининг тинтув ўтказиш ҳақидаги қарори унга ва бошқа иштирокчиларга иш учун аҳамиятли бўлган нарса ва ҳужжатларни қидириб топиш мақсадида шахснинг турар жойига ёки бошқа биноларга кириш ҳуқуқини беради.

Тинтув ўтказилаётган шахсга қарор нусхасини тақдим этгач, терговчи тинтув ўтказишда иштирок этаётган барча процесс иштирокчиларига уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шунингдек уни ўтказиш тартибини тушунтириб ўтиши лозим. Бир қарашда мазкур қонунда акс эттириш ҳар жиҳатдан асосли кўринади. Чунки, ЖПК 160-моддасининг тўртинчи қисмида тинтув қилинаётганларга, ҳолисларга, мутахассисларга, корхоналар, муассасалар,

ташкilotлар, ҳарбий қисмларнинг вакилларига тинтув ўтказилишидан аввал уларнинг терговчининг барча ҳаракатлари чоғида ҳозир бўлиш ҳамда ана шу ҳаракатлар хусусида арз қилиш ҳуқуқлари тушунтирилиши кераклиги белгиланган. Лекин аксарият ҳолатларда тинтувда амалдаги ЖПКда процессуал мақомга эга бўлмаган шахсларнинг иштирок этиши ҳуқуқни қўллаш амалиётида айрим тушунмовчиликларни келтириб чиқаради. Агар шахс тинтув ўтказилаётган вақтда процессуал мақомга эга бўлса, терговчи мазкур мақомни белгиловчи ЖПКнинг тегишли моддаларига таяниб иш кўриши лозим. Бироқ, айрим вазиятларда тинтув процесс иштирокчиси бўлмаган шахснинг уйида ҳам ўтказилиши мумкин. Қолаверса, ЖПКда тинтув давомида терговчига ёрдамга чақирилган шахсларнинг ҳам ҳуқуқий мақоми ҳам белгиланмаган.

Шу ўринда ҳақли савол туғилади: тинтув ўтказилаётган шахсга айнан қандай ҳуқуқ ва мажбуриятлар тушунтирилиши лозим? Процессуал мақоми белгиланмаган шахсда тинтув ўтказиш билан боғлиқ ҳолатда бу муаммо айниқса кескин тус олмоқда. Мазкур муаммони ҳал қилишда тинтув ўтказиш шахснинг муҳим ҳуқуқлари (турар-жой дахлсизлиги, ёзишма сири, шахснинг ҳурмати ва шаънини ҳурмат қилиш ва ҳ.к)га жиддий дахл қилиши мумкинлигини инобатга олиш лозим. Бундан ташқари, аксарият ҳолатларда тинтув шахс жиноят содир этганлигини фош қилиш, айблов далиллари олишга қаратилган бўлади. Шунинг учун ҳам тинтув ўтказилаётган шахсга унинг процессуал мақоми бор ёки йўқлигидан қатъий назар унга ўз қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилиш имконини берувчи ўзига хос ҳуқуқлар тушунтирилиши лозим. Бу эса, юқорида қайд этганимиздек қонунчиликда кўзда тутилмаган.

Фикримизча, тинтув ўтказилаётган шахс ҳуқуқларининг тўлиқ рўйхати ЖПКнинг 160-моддасида мустаҳкамлаб қўйилиши лозим, бу эса ўз навбатида уларни амалга оширишнинг кафолатларидан бири бўлиб хизмат қилади. Ўзига хос мажбуриятлар рўйхати ҳам тинтув ўтказиш тартибини таъминлаш ва терговчи томонидан мазкур тергов ҳаракати мақсадларига эришилишига хизмат қилади.

Бизнинг наздимизда, бундай ҳуқуқларга қуйидагилар киради:

- тинтув ўтказиш тўғрисидаги қарор ёки тегишли суднинг ажрими билан танишиб чиқиб, уларнинг нусхаларини олиш;
- баённомага киритилиши керак бўлган мулоҳазалар ва баёнотлар бериш;
- терговчига илтимоснома ва (ёки) бошқа мазмундаги қарши фикрларни баён қилиш;
- тинтув вақтида аниқланган шахснинг шахсий ҳаёти, унинг шахсий ва (ёки) оилавий сири билан боғлиқ шарт-шароитларнинг ошкор қилинишига йўл қўймаслик чораларини кўришни талаб қилиш;
- тинтув баённомаси билан танишиш ва уларга аниқлик киритиш тўғрисида илтимоснома киритиш;
- тинтув баённомаси нусхасини олиш;
- тинтув вақтида терговчи ва бошқа иштирокчиларнинг ҳаракатларидан норози бўлиб шикоят қилиш;
- кечиктириб бўлмайдиган ҳолатларда ўтказилган тинтувнинг қонунийлигини текшириш бўйича прокурор ҳузурида ёки тегишли суддаги мажлисларда иштирок этиш.

Буларга қўшимча равишда терговчи шахсга унинг процессуал мақоми билан кўзда тутилган бошқа ҳуқуқларини тушунтириши лозим.

Р.И. Оконенко адолатли равишда қайд этганидек, жиноят-процессуал жиҳатдан тартибга солишни яхшилаш, жиноят иши юритишда иштирок этаётган барча шахсларнинг масъулиятини ошириш учун қонунда жиноят процессининг ҳар бир субъектини процессуал мажбуриятлари доирасини белгилаб қўйиш ва ушбу мажбуриятларни бажариш бўйича батафсил ишлаб чиқилган назорат чоралари тизими, биринчи галда процессуал санкциялар муҳим аҳамият касб этади[1].

Тинтув ўтказилаётган шахснинг процессуал мажбуриятларини таҳлил қилишда қатор саволлар юзага келади. Улардан бири тинтув ўтказилаётган шахс қидирилаётган мулкни беришга мажбурми ва терговчи талабини бажаришдан бош тортганлиги учун унга нисбатан қандайдир чораларни қўллаш мумкинми деган савол туғилади. Аввал кўрсатилганидек, тинтув мажбурий характерга эга ва қонунда ўз ифодасини топмаган бўлсада одатда айбловга доир далилларини тўплашга қаратилган. Яъни, тинтувнинг мақсади

асосан шахснинг жиноят содир қилганини фош қилиш ҳисобланади. Унга эришиш процессуал мажбурлашни қўллаш имконияти билан таъминланади. Бироқ, бундай мажбурлаш қандайдир ҳуқуқбузарлик учун жазо чораси ҳисобланмайди, балки қидирув тадбирларини таъминлаш ҳамда тинтув мақсадига эришиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Фикримизча, кўтарилган масалани ечишда айбсизлик презумпциясидан келиб чиқиш лозим. Унинг мазмунига кўра гумон қилинувчи (айбланувчи) ўзининг айбсизлигини исбот қилишга мажбур эмас. Шунинг учун шахсга уларни фош қилувчи маълумотларни тақдим этиш мажбуриятини юклашга йўл қўйилмайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддаси, ЖПКнинг 23, 66 ва 116-моддалари талабларига мувофиқ, гумон қилинувчи, айбланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмаслиги, гувоҳ ўзига қарши кўрсатув бермаслик ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда гумон қилинувчининг, айбланувчининг яқин қариндошлари гумон қилинувчига, айбланувчига тааллуқли ҳолатлар ҳақида гувоҳ ёки жабрланувчи тариқасида фақат ўзларининг розиликлари билан сўроқ қилинишлари мумкинлигини инобатга олиб, тинтув ўтказилаётган шахс қидирилаётган мулкни бериш, шахснинг айбини фош қилувчи маълумотларни тақдим этиш ёки терговчининг бошқа талабини бажаришдан бош тортганлиги учун уларга нисбатан қандайдир ҳуқуқий чораларни қўллаш мумкин эмас.

Юқорида қайд этилганларни ҳисобга олган ҳолда ўзида ёки уйида тинтув ўтказилаётган шахсга иш учун аҳамиятли бўлган нарса ёки ҳужжатлар тақдим этиш билан боғлиқ мажбурият юклатилиши мумкин эмас деган хулосага келиш мумкин. Бизнинг наздимизда, терговчи таклифига кўра қидирилаётган ашёларни бериш тинтув ўтказилаётган шахснинг хоҳиши ёки хоҳламаслигига боғлиқ бўлиб, бу унинг ихтиёрига кўра амалга оширилиши зарур.

Шу билан бирга, **тинтув ўтказилаётган шахсга** унинг қуйидаги мажбуриятлари тушунтирилиши лозим:

- терговчининг бинога тегишли қарор асосида тўсиқсиз кириш тўғрисидаги қонуний талабларига бўйсунуш;
- қидирув тадбирларини амалга оширишга тўсқинлик қилмаслик;
- тинтув тамом бўлгунга қадар шу бино ёки жойдан чиқиб кетмаслик;

- тинтув тамом бўлгунига қадар бир-бирлари билан ёки бошқа шахслар билан мулоқот қилмаслик;
- шахсий тинтув ўтказилишига розилик бериш;
- тинтув ўтказилишига бошқача йўллар билан тўсқинлик қилмаслик (масалан, ашёларни йўқ қилиш орқали).

Агар тинтув ўтказилаётган шахс томонидан унга юклатилган мажбуриятлар бажарилмаса бу факт баённомада акс эттирилиши лозим. Шунингдек, тинтув тергов ҳаракатининг қонунда белгиланган тартибда олиб борилишини таъминлаш мақсадида терговчи томонидан шахсга нисбатан мажбурлов чоралари қўлланилиши мумкинлигини тушунтириш лозим.

Тинтув ўтказиладиган шахсга ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилгач, терговчи унга амалдаги ЖПК 161-моддасининг олтинчи бандига мувофиқ жиноят иши доирасида олиб қўйилиши керак бўлган нарса ва ҳужжатларни ихтиёрий беришни таклиф қилиши лозим. Тинтув ўтказилаётган шахс учун мазкур қонун нормаси жуда муҳим аҳамият касб этади. Чунки, қидирилаётган предметларни ихтиёрий равишда тақдим этилиши терговчига қидирув тадбирларини ўтказмаслик ва тақдим этилган нарсаларни олиш билан чекланиш имконини беради. Бунда тинтув ўтказилаётган шахс турли мотивларга таяниши мумкин — бирон-бир сир (шахсий, оилавий) сирнинг фош этилишига йўл қўймаслик учун ўз турар-жойининг дахлсизлиги бузилишига йўл қўймаслик ёки уни фош қилувчи предметлар топилиши ва олиб қўйилишининг олдини олиш.

Гарчи қонун чиқарувчи жиноят-процессуал қонунда терговчини “олиб қўйилиши керак бўлган нарса ва ҳужжатларни беришни таклиф қилади” деган жумладан фойдаланган бўлса-да, бизнинг назаримизда тинтув ўтказиладиган терговчи учун мазкур нормани қўллаш мажбурий аҳамият касб этиши шарт. Чунки, шахсни жиноят иши учун талаб этилган предметларни ихтиёрий равишда тақдим қилиш ҳуқуқидан маҳрум этилиши, унинг манфаатларини сезиларли равишда чекланишига олиб келади.

Шу билан бирга, тинтув ўтказилаётган шахс томонидан қидирилаётган предметларнинг ихтиёрий равишда топширилиши терговчи учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. А.М.Цахаев адолатли равишда қайд этганидек, ихтиёрий равишда тақдим этиш тинтув вақтида предметнинг ташлаб қўйилишига оид

талқинни рад этади ва тинтув ўтказилаётган шахс мазкур предметга эгалик қилганига иқдор бўлганини тасдиқлайди[2].

ЖПКнинг 161-моддаси олтинчи қисмига мувофиқ, башарти жиноят иши учун муҳим аҳамият касб этиши мумкин бўлган ва олиб қўйилиши керак бўлган ашёлар, ҳужжатлар ва бойликлар ихтиёрий равишда топширилган тақдирда, терговчи томонидан олиб қўйиш баённомаси тузилади.

Лекин қидирилаётган нарса ёки ҳужжатлар берилмаса ёхуд тўлиқ ҳолда топширилмаган бўлса, терговчи тинтув ўтказди. Маълум бўладики, кўриб чиқиладиган қонун талаби қайсидир маънода қидирув тадбирларини ўтказиш ёки ўтказмаслик масаласини терговчи ихтиёрига ҳавола этган.

Шунинг учун ҳам мазкур масалада А.Р. Ратиновнинг қуйидаги фикрига қўшилиш мумкин: “Агар терговчи талаб этилган нарсалар берилганлигига тўлиқ ишончи комил бўлса, қидириладиган нарсалар бериладиган вақтда тинтув ўтказишдан воз кечиш мумкин”[3].

Бундай ҳолларда қидирув тадбирларини ўтказмаслик ҳақидаги қарор терговчининг амалий иш тажрибаси, ички ишончи, шунингдек, мазкур тергов ҳаракатини ўтказишдан аввал тинтув ўтказилаётган шахсга доир тўпланган маълумотлар, қидириладиган предметлар ва тинтув ўтказилаётган объектнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда қабул қилишини лозим.

Мазкур йўналишда терговчилар ўртасида ўтказилган сўров натижалари қизиқ. Сўров иштирокчиларининг 88 нафари (44%) нарсалар ихтиёрий равишда топширилганлигига қарамай, доимо бинода тинтув ўтказди. Терговчиларнинг 106 нафари (53%) қидирув тадбирларини ўз ихтиёрига кўра ўтказган ёки ўтказди ҳамда бунда шахсий тажрибаси ва ички сезгисига таянади. Атиги 6 нафар терговчи (3%) нарсалар ихтиёрий равишда топширилса, тинтувни шу заҳотиёқ якунлайди¹.

Биз томонимиздан ўрганилган жиноий ишлар орасида атиги 11 та ҳолатда (4.9%) терговчи томонидан қидириладиган предметлар ихтиёрий равишда топширилган. Бундан 3 та ҳолатда терговчи шунга қарамасдан, қидирув тадбирларини ўтказган ва улар давомида далил бўлиб хизмат қиладиган қўшимча предметлар аниқланган ва олиб қўйилган. Шундай қилиб, тинтув бошланишидан олдин фуқаро Ф. ихтиёрий равишда тезкор ходимларга фольга

¹ Тадқиқот давомида ўтказилган сўровнома натижаларининг таҳлили.

бўлакларини тақдим этади, унинг сўзларига кўра, уларда героин наркотик моддаси сақланган. Шундан сўнг қидирув тадбирлари вақтида 8 та патрон ва наркотик модда ўралган битта ўрам топилади².

Бундай ҳолатлар тинтув ўтказилаётган шахслар нарсаларнинг ихтиёрий равишда топширишдан тергов учун бунданда муҳим аҳамият касб этган предметларни яшириш учун фойдаланиши мумкин. Шунинг учун ҳам қидирилаётган нарса ёки ҳужжатлар тўлиқ берилган ёхуд топширилган бўлсада, лекин юзага келган вазиятдан келиб чиққан ҳолда терговчи тинтув тергов ҳаракатини ўтказишни лозим деб топса, гарчи жиноятга доир қўшимча нарса ва буюмлар топилмаган бўлсада, унинг ҳаракатларини қонуний деб топиш зарур.

Юқоридаги мақоламизга ҳулоса ва айрим вазиятларда тинтув процесс иштирокчиси бўлмаган шахснинг уйида ҳам ўтказилишини ва ЖПКда тинтув давомида терговчига ёрдамга чақирилган шахсларнинг ҳам ҳуқуқий мақомидан келиб чиққан ҳолда амалдаги ЖПКга мазкур нормани акс эттириш мақсадга мувофиқ деб ҳиссобилаймиз.

160¹-модда. Тинтувдан ўтказилаётган шахснинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари

Тинтувдан ўтказилаётган шахс қуйидагиларга ҳақли:

тинтув ўтказиш тўғрисидаги қарор ёки ажрим билан танишиш ва уларнинг нусхаларини олиш;

тинтув ўтказаётган мансабдор шахснинг хизмат гувоҳномасини кўрсатишини талаб этиш;

тинтув жараёнида бевосита иштирок этиш ва ваколатли шахсларнинг ҳаракатини кузатиб бориш;

мансабдор шахсга эшикларнинг қулфини очиб бермаслик ёки компьютер ва мобил қурилмалар паролини айтмаслик ҳамда тинтув давомида берилган саволларга жавоб бериш ёхуд саволларга жавоб беришдан бош тортиш;

олиб қўйилаётган ҳар бир нарса ва ҳужжатларни кўрсатилишини талаб қилиш;

тинтувни ўтказаётган мансабдор шахсга илтимоснома, таклиф ва (ёки) бошқа мазмундаги фикрларни баён қилиш;

² Тадқиқот давомида ўрганилган жиноий ишлари.

тинтув вақтида аниқланган шахснинг шахсий ҳаёти ва (ёки) оилавий сири билан боғлиқ шарт-шароитлар ва бошқа маълумотларнинг ошкор қилинишига йўл қўймаслик чораларини кўришни талаб қилиш;

тинтув баённомаси ва видеоёзуви билан танишиш ва унга аниқлик киритиш тўғрисида илтимоснома, мулоҳаза ва ёки бошқа мазмундаги баёнотлар бериш; тинтув баённомасининг нусхасини олиш;

кечиктириб бўлмайдиган ҳолатларда ўтказилган тинтувнинг қонунийлигини текшириш бўйича прокурор ҳузуридаги ёки тегишли суддаги мажлисларда иштирок этиш.

Тинтувдан ўтказилаётган шахс:

ваколатли шахснинг бинога тегишли қарор асосида тўсиқсиз кириш тўғрисидаги қонуний талабларига бўйсунтириш;

қидирув тадбирларини амалга оширилишига тўсқинлик қилмаслик;

шахсий тинтув ўтказилишига қаршилик билдирмаслик;

тинтув тамом бўлгунига қадар шу бино ёки жойдан чиқиб кетмаслик, телефон орқали ёки бир-бирлари билан ёки бошқа шахслар билан мулоқотга киришмаслик;

тинтув ўтказувчи шахсларнинг ўз вазифаларини бажаришида уларга тўсқинлик қилмаслиги шарт.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. <https://www.dissercat.com/content/elektronnye-dokazatelstva-i-problemy-obespecheniya-prav-grazhdan-na-zashchitu-tainy-lichnoi>

2. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41290240>

3. <https://knigogid.ru/books/1910320-obysk-i-vyemka/toread>

4. Ботаев М. Д. Терговга қадар текширув институтини такомиллаштириш //Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Doctor of philosophy) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореф. – 2020.